

І. М. Петренко

Полтава, Полтавський університет економіки і торгівлі

ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ СЕРЕД МІСЬКИХ МЕШКАНЦІВ ГЕТЬМАНЩИНИ ХVІІІ СТ.

Через різні об'єктивні і суб'єктивні причини шлюбно-сімейні відносини довго залишалися поза фаховими інтересами дослідників. Проте вивчення специфіки шлюбно-сімейних відносин дає можливість зрозуміти не лише суспільні, культурні, моральні цінності минулого, але й деякі закономірності сьогодення. Дослідження шлюбно-сімейних відносин серед мешканців українських міст Гетьманщини ХVІІІ ст. сприятиме кращому розумінню його природи та населення. До основних умов укладання шлюбу належала насамперед згода – наречених, батьків або опікунів, поміщиків для селян. Морально-релігійна орієнтація сім'ї була спрямована на авторитет її глави, повагу до старших. Така позиція покірності призводила до залежності дітей від батьків.

У 1794 р. син київського купця, 26-літній удівець Федір Клехов, звернувся до Київської духовної консисторії з проханням дозволити йому одружитися з дочкою поручика форштадта Опанаса Рибникова Єфимією. Чоловік скаржився, що «отец мой, от которого я неоднократно испрашивал по долгу сыновскому на то благословения, киевский купец Григорий Кляха единственно потому, что на девице из детей великороссийского народа воспрещает мне в том, позволяя жениться на какой ни есть только бы малороссиянке»¹. Далі чоловік зауважував, що він був повнолітнім, мав власне житло, користувався правом другої гільдії київського купецтва, тому на основі цього й просив дозволити одружитися з Єфимією, незважаючи на заборону батька.

Консисторія у своєму рішенні виписала цитати зі Священного писання про відносини між батьками і дітьми. На основі них вирок був таким: «просителю отказать, и при том внушить ему, что вступление в брак без согласия родителей, есть совершенный знак непочитания оных, и нарушения должности сыновья».

Нерідким явищем у подружньому житті були розлучення. Сучасний російський дослідник соціальної історії Б.М. Миронов називає п'ять законних причин для розлучення у ХVІІІ ст.: перелюб, тривала відсутність одного із подружжя невідомо з яких причин або тюремне ув'язнення (заслання), бажання одного із подружжя піти в монастир, близька спорідненість та вступ до шлюбу при житті одного з подружжя².

Часто траплялося, що тривала відсутність одного з подружжя призводила до того, що покинута сторона отримувала законне право на укладання шлюбу. Однак, коли зникла половина подружжя раптово з'являлася, то іншу звинувачували в

¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК), ф.127, оп.188, спр.69, арк.1.

² Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX вв.) : в 2 т. / Борис Николаевич Миронов. – СПб.: Изд-во «Дмитрий Булавин», 1999. — Т.1. – С.174.

багатошлюбності. Згідно з церковними правилами, покинута особа мала право укладати новий шлюб через п'ять років після втечі другої половини подружжя. Багатошлюбність тісно пов'язана з іншим приводом – тривалою відсутністю одного з подружжя.

18 січня 1782 р. Київська духовна консисторія прийняла до розгляду справу про двоєженство столяра київського арсеналу Івана Позняка. Його перша дружина Феодосія повідомила про це в 1780 р. На допиті чоловік свідчив, що після весілля перша дружина прожила з ним три місяці, а потім утекла до матері. У 1770 р. Іван переїхав до Києва, де зустрів Параску, мешканку с. Пирогово. Чоловік приховавши свій сімейний стан, одружився з нею. Свій учинок Іван пояснив тим, що під час вінчання священник не запитував про родинне становище, а поручитель столяр Дмитро Степанов дав неправдиві свідчення. Подружжя народило шестеро дітей, з яких п'ятеро померло. Перша Іванова дружина запевняла, що не кидала його і не тікала до матері, бо у них були діти (померли малолітніми). Чоловік, навпаки, запевняв, що Феодосія «без малейшей причини, единственно по своей развратности, пожив с ним только до трьох месяцев, находилась в побегах лет с двенадцать»¹. Він розшукував дружину, повертав, але вона знову тікала. На момент розгляду справи Феодосія знову перебувала в бігах. На жаль, справа повністю не збереглася, і ми не знаємо, чим вона закінчилася.

Полон, участь у військових кампаніях, походах, рекрутчина були мотивами тривалої відсутності чоловіка вдома. Такі обставини призводили до того, що він заводив нову сім'ю або покинута дружина, втративши надію на його повернення, пробувала вийти заміж удруге. Так, у 1753 р. у Переяславсько-Бориспільській духовній консисторії розглядалася справа про двоєженця Івана Кравця, котрого із «мнимою своєю женою» було доставлено для покарання². З'ясувалося, що чоловік народився в м. Боброво у козацькій сім'ї, служив у Полтавському полку, мав дружину Марію. Потім потрапив у полон до татар, звідти через два роки втік, оселився у м. Єреміївка. Кравець 11 років не бачив своєї дружини, тому й вирішив одружитися вдруге. Консисторія ухвалила рішення: на Івана і його другу дружину накласти епитимію, а Марії дозволити видати «венечную память» і знову вийти заміж³.

Мешканка м. Мглин заміжня Агрипина Сущик, удруге вийшла заміж. Справа про її двоємужжя розглядалася в Чернігівській духовній консисторії з березня 1776 по 1784 рр. і розгорнулася аж на 121 аркуш. Ішлося про те, що «обвенчание жителя Мглинского Василия Сущика во время бытия его чрез пять лет с погонщиком жены его Агрипины с другим мужем, молодчиком Степаном Пивоварским»⁴. З'ясувалося, що місцевий мешканець Онуфрій Ляхов запевнив жінку, що її чоловік, котрий утік,

¹ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 176, спр. 5, арк. 23.

² ЦДІАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 194, арк. 4.

³ Там само, арк. 19.

⁴ Держархів Полтавської обл., ф. 801, оп. 1, спр. 512, арк. 28.

точно помер, адже він сам його поховав. Тож Агрипина знову вийти заміж. Справа залишилася не закінчено, тому ми не знаємо, чим вона завершилася.

Перелюб був основним приводом для розлучення подружжя у Православній Церкві. Духовна влада досить обережно підходила до вирішення такого делікатного питання, як розлучення з причин перелюбу, бажаючи примирити чоловіка і дружину шляхом впливу на них моральними і релігійними засобами, адже головним було збереження родини. Дві справи у Пирятинському духовному правлінні було порушено проти жителя містечка Яблунів Максима Тихолаза. Чоловіка звинуватили в незаконному інтимному зв'язку з дружиною його сина Дениса. Спочатку цю справу було порушено в Золотоніському нижньому земському суді, а потім передано до Пирятинського духовного правління „для надлежащего по законам духовным осуждения”¹. Звали невістку Парасковія Носова. Зі справи довідуємося, що у 19-річному віці вона вийшла заміж за сина козака Яблунівської сотні Максима Тихолаза Дениса².

У рапорті до духовного правління парафіяльний священник Петро Білозерський писав: „<...> минувшего 1782 года мая числа в отлучку ее мужа со свекрухой в ярмарку в город Лубны тот ее свекор <...> ночным временем сделал насильно с нею прелюбодеяние”³. При розгляді справи в духовному правлінні Максим Тихолаз цілковито визнав свою провину. Його було звинувачено у кровозмішанні і накладено єпитимію: згідно з Кормчою книгою, відбувати 3 роки церковного покаяння у Густинському чоловічому монастирі, а потім перебувати під наглядом парафіяльного священника Петра Білозерського і каятися у провині ще 10 років. Однак у жовтні 1787 р. ієрей скаржився, що Максим Тихолаз, відбувши покарання у монастирі, для виконання церковного покаяння за місцем проживання не з'являвся. Потім із Київської духовної декастерії стало відомо, що у Густинському чоловічому монастирі засуджений не відбув увесь термін єпитимії, а втік додому. Духовне правління суворо ухвалило: Максим Тихолаз має повністю відбути церковне покарання⁴.

Отже, архівні документи духовних судів дозволяють проаналізувати шлюбно-сімейні відносини міських мешканців Гетьманщини XVIII ст. і з'ясувати, що вони великою мірою визначалися міграційними процесами. Упродовж XVIII ст. сім'я залишалася патріархальною. Містам був притаманний невисокий рівень шлюбності й більша активність неодруженого населення активного віку. Шлюбна поведінка мешканців ранньомодерних міст Гетьманщини йшла в розріз із усталеними традиціями і нормами, які були властивими більше сільським мешканцям. У місті контроль громади слабшав, що й давало його мешканцям порушувати усталені шлюбно-сімейні принципи.

¹ Держархів Полтавської обл., ф. 801, оп. 1, спр. 796, арк. 1.

² Там само, арк. 2.

³ Там само, арк. 2.

⁴ Держархів Полтавської обл., ф. 801, оп. 1, спр. 1085, арк. 3.